

- Щербак О.В. Впливова динаміка лінгвосеміотичних кодів у рекламному дискурсі. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 українська мова. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. 2018. 24 с.
- Cook G. The Discourse of Advertising. 2nd edition. New York : Routledge, 2001. 256 p.
- Desmarais F. Advertisement as Tourism Space : 'Learning' Masculinity and Femininity from New Zealand Television. *Tourism and Gender: Embodiment, Sensuality and Experience* (ed. A. Pritchard [et al.]). Wallingford : CABI, 2007. Pp. 207-216.
- Hosney M. Towards an Understanding of the Discourse of Advertising: Review of Research with Special Reference to the Egyptian Media. *African Nebula*. 2011. Issue 3. Pp. 25-47.
- Mykhaylenko V. V. On Correlation of Explicature and Implicature in Advertizing Discourse. URL : <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/philosophy-and-philology-315/linguistics-and-foreign-languages-in-the-world-today-315/26-198-315-008>. Title from title screen (viewed on August 21, 2019).

(Матеріал надійшов до редакції 7.10.19. Прийнято до друку 12.11.19)

УДК: 808.2: 801

DOI: <https://doi.org/10.26661/2414-1135/2020-79-12>

ЛАСКА І. В.

(Київський університет імені Бориса Грінченка)

lasigor@gmail.com

ФРАНЦУЗЬКІ ФІЛОСОФИ-ЕНЦИКЛОПЕДИСТИ ПРО ПЕРЕКЛАД ЯК ТВОРЧИСТЬ

У французькій історіографії спостерігається тенденція пов'язувати початки рефлексії перекладачів над творчим аспектом перекладу з німецьким романтизмом, який заклав основи традиціології і відкинув стереотип перекладача як копіювальника. Між тим, проблеми творчого підходу до перекладу піднімалися у французькому перекладознавстві вже в XVII-XVIII ст., зокрема у працях філософів-енциклопедистів. У статті висвітлюється досвід наукового осмислення перекладу як творчості, узагальнений в «Енциклопедії» та працях філософів і літераторів, що гуртувалися довкола неї. Стаття має на меті визначити їх роль у поглибленні розуміння перекладу і зміні ставлення до нього у Франції XVIII ст.

У вступній частині на основі статей до «Енциклопедії» Бозе та Мармонтеля визначено теоретичні рамки концепції творчого перекладу, яку загалом поділяли енциклопедисти. На цьому спільному тлі вони висловлювали свої досить різноманітні погляди на окремі аспекти перекладу як творчості, відповідно до власного досвіду і власних наукових і естетичних інтересів. В основній частині статті особливу увагу звернено на концепції перекладу Д'Алямбера і Дідро, які спираються на розуміння тексту оригіналу як єдності форми і змісту і визначають основним завданням перекладача відтворення інтенції автора, що знаменує собою прагматичний поворот у підході до перекладу. Його наслідком є зміщення акцентів на відтворення стилю авторського тексту, що вимагало від перекладача творчого підходу.

Енциклопедисти, визнаючи творчу природу перекладу, відкидають розповсюджене в суспільстві несправедливе і зневажливе ставлення до цієї праці і ставлять перекладачів на один рівень зі справжніми авторами. Знаковим під цим оглядом є сміливе порівняння мистецтва перекладу з творчістю геніїв італійського Відродження Мікеланджело і Рафаеля у Монтеск'є.

Ключові слова: французькі філософи-енциклопедисти, переклад як творчість, інтенція автора, єдність форми і змісту, авторський стиль, обмеження свободи перекладача.

Laska I. V. French philosophers-encyclopedists about translation as creativity. French historiography attributes the beginnings of translators' reflection on their creative experience to the German romanticism which had rejected the stereotype of the simple copier translator. However, the problem of creativity in translation was already actively discussed in the XVII-XVIII centuries, in particular, in the writings of the philosophers-encyclopedists. This article highlights the creative aspects of translation summarized in the Encyclopedia and in the work of philosophers and writers gathered around it. His propose is to establish their role in deepening the understanding of the nature of translation and in the change of attitude towards her in French society.

In the introduction we present the theoretical framework of translation's creativity exhibited by Bozée and Marmontel in their articles for the Encyclopedia and shared by most of Encyclopedists. The essential part of the article pays particular attention to the translational conceptions of D'Alembert and Diderot which are based on the comprehension of the text as an inseparable unity of form and content. They determine as the main task of the translator the creation of a text that corresponds to the author's design and produces the same effect on the reader. This pragmatic turn has the consequence of shifting the emphasis on the reproduction of the author's personal style, which requires creativity on the part of the translator.

By recognizing the creative essence of translation, the Encyclopedists firmly reject the unjust and contemptuous attitude towards this profession on the part of French society and put it on the same level as that of the writer. The daring comparison of Montesquieu which assimilates the art of the translator to the creation of the geniuses of the Renaissance Michelangelo and Raphael symbolizes this change.

Key-words : French Encyclopedists, creativity in translation, author's intention, unity of form and content, author's stile, limitation of translator's liberty

Творчий аспект перекладу постійно привертав увагу кращих його майстрів і теоретиків в Україні (М. Зеров, М. Рильський, О. Кундзіч, Г. Кочур, В. Коптілов, Р. Зорівчак, М. Новікова, М. Стріха та багато інших) і на Заході, зокрема у Франції, де ці питання висвітлено в низці фундаментальних праць А. Бермана, Ж. Женета, Ж.-Р. Лядміраля, А. Мешоніка, Ж. Мунена та ін., а проблеми творчості перекладача постійно обговорюються на семінарах і колоквіумах (“Assises de la traduction littéraire”, які проводяться вже 36 років поспіль в Арлі, конференція “La traduction littéraire comme création”, Avignon, mai 2015). У сучасній західній історіографії перекладу спостерігається тенденція пов'язувати початки рефлексії перекладачів над творчим аспектом перекладу з німецьким романтизмом, який заклав основи сучасної традіології і відкинув стереотип перекладача як простого копіювальника [Masson 2017, с. 636].

Між тим, проблеми творчого підходу до перекладу піднімалися у французьких перекладознавчих текстах XVII-XVIII ст., зокрема у працях філософів-енциклопедистів. **Об'єктом** розгляду обрано сукупність знань про переклад, які знаходилися в обігу в добу Просвітництва і були узагальнені в «Енциклопедії» та працях філософів-енциклопедистів Д'Алямбера, Дідро, Монтеск'є та ін. **Предметом** дослідження є наукове осмислення ними творчої сторони перекладу. Стаття має на меті визначити їх роль у поглибленні розуміння перекладу і зміні ставлення до нього в історії французького перекладознавства XVIII ст. **Завдання** дослідження полягають у висвітленні поглядів філософів-енциклопедистів на творчість перекладача, у з'ясуванні основних рис перекладу як творчості у їхніх працях, у характеристиці порушеної ними проблематики, дотичної до творчої сторони перекладу, в розкритті нових завдань творчого характеру для перекладу.

Актуальність. Обираючи об'єкт дослідження, ми виходили з основоположного принципу, згідно якого «*нема теорії перекладу без його історії, і нема історії перекладу, яка не потребувала б його теорії*» [Meschonnic 1999, с. 34]. (Тут і далі переклад цитат наш. – І. Л.). Насправді, проблеми перекладу не надто змінилися за час, що сплинув між XVIII ст. і нашим [Aldridge 1961, с. 758]. Засадничі питання творчої сутності перекладу, збереження рис оригіналу, духу твору, стилю автора і т. ін. є актуальними для всіх часів, і кожна доба має дати на них свою відповідь.

Визначаючи у статті до «Енциклопедії» [Bauzée 1765] свою позицію щодо ролі перекладача і автора, Ніколя Бозе наводить розлогу цитату з курсу літератури Шарля Бате, де перераховано основні труднощі перекладу, переважно риторико-стилістичного характеру: відтворення загального тону твору, особливої тональності стилю поетів, ораторів, істориків; думок в їх кольорах, ступенях інтенсивності, відтінках; передання зворотів, які додають палкості, духу, життя дискурсові; переклад фігуративних, сильних, багатих, красивих, вишуканих виразів і т. ін. Долання цих труднощів вимагає від перекладача справжнього творчого підходу: «*Очевидно, щоб добре перекладати, потрібно, якщо не стільки ж геніальності, то принаймні стільки ж смаку, як для того, щоб писати власний твір. Можливо навіть більше*» [Batteux 1775, с. 211]. Отже, звертаючись до наріжної для класицизму естетичної категорії смаку, Бате ставить переклад на один рівень з літературною творчістю.

Водночас, у поданому уривку Бате визначає межі свободи перекладача: він мусить коритися своєму зразку, який задає жорсткі правила, і робити це слід невимушено, щоб його текст сприймався природно, як справжній літературний твір. Він визнає його підпорядковану роль і вимагає від нього йти за своїм автором: «*Перекладач не є паном ні над чим, він змушений коритися з безконечною гнучкістю всім змінам свого автора*» [Batteux 1775, с. 211-212]

Бозе, у свою чергу, застерігає, що нема нічого важчого і рідкіснішого, ніж прекрасний переклад, тому що не всім вдається зберегти золоту середину між вільністю коментаря і рабством букви: «*Надто старанне дотримання букви руйнує дух, а саме дух дає життя. Надмірна свобода руйнує характерні риси оригіналу, і з нього отримують невірну копію*»

[Bauzée 1765, с. 511]. Ці слова Бозе наближають його бачення перекладу до пошуків «серединного» шляху перекладачами Пор-Руаяля. У них майже дослівно повторено біблейський вислів «*Бо буква вбиває, а дух оживляє*», що став лозунгом для прихильників вільного перекладу. Отже, концепція перекладу, зафіксована у статті Бозе до «Енциклопедії», включає творчість як невід'ємну частину цієї діяльності, що потребує великого таланту і смаку, і водночас визнає необхідність обмеження творчої свободи перекладача.

Ж.-Ф. Мармонтель, грамати́ст і літератор близький до Вольтера, був основним авторитетом у питаннях перекладу в гуртку енциклопедистів. У статті «Переклад», надрукованій у додатковому томі до «Енциклопедії», Мармонтель наголошує, що різниця в метафоричності, експресії та гармонії дискурсу зумовлена не стільки особливостями мови, скільки грою уяви автора, і для того щоб передати палкість промови, треба бути справжнім оратором, так само, щоб передати колорит поезії, треба бути справжнім поетом [Marmontel 1777, с. 953]. Тим не менше, він реалістично оцінює творчі можливості перекладу, наголошуючи, що в усі часи буде більше хороших поетів, ніж хороших перекладачів, яким усе ж ніколи не вдасться наблизитися до давніх геніїв Гомера і Вергілія. У цій ситуації ресурс перекладача полягає в особливому, творчому володінні обома мовами і в повному злитті думок і почуттів з генієм, якого перекладають. Зокрема, перекладач, на переконання Мармонтеля, повинен вміти співвідносити мови, встановлювати еквівалентності між ними, і при потребі навіть творчо збагачувати власну мову, створюючи нові звороти і вирази. Головна вимога Мармонтеля до перекладача – *«мати легкість, силу, палкість творчості майже рівну генієві, яким проймаєшся і з яким зливаєшся в одне ціле, так щоб дар творчості був лише однією перевагою, яка його вирізняє. І в незліченній юрбі перекладачів, треба визнати, є мало таких, які гідні об'єднатись думками і почуттями з генієм»* [Marmontel 1777, с. 954]. Мармонтель чи не першим з перекладознавців говорить про особливе креативне володіння мовою, необхідне перекладачеві в органічному поєднанні з «метемпсихозом», якого так прагнув Д'Аблянкур, а пізніше настійно вимагав Віктор Гюго.

У такий спосіб Бозе, Бате, Мармонтель визначають загальні рамки концепції творчого перекладу, яку загалом поділяли енциклопедисти. На цьому спільному тлі вони висловлювали свої досить різноманітні погляди на окремі аспекти перекладу як творчості, відповідно до власного досвіду і власних наукових і естетичних інтересів.

Один з ініціаторів видання «Енциклопедії» Жан Ле Рон д'Алямбер є автором праці «Зауваги про мистецтво перекладу», яка вже своїм заголовком надає перекладові статусу мистецтва. Він звертається тут до традиційного метафоричного образу перекладу як копіювання, однак вносить суттєве уточнення, наполягаючи на творчому началі цього мистецтва: на відміну від художника-копіїста, якому потрібне лише рабське наслідування, перекладач використовує свої, властиві лише йому самому кольори. Д'Алямбер ставить перед перекладачем більш амбітне завдання – він не може бути посереднім літератором, а повинен стати суперником свого автора, генія повинен перекладати геній: *«Але як зодягнутися в чужий характер, якщо до цього не маєш природної схильності? Геніїв повинні перекладати тільки ті, хто з ними схожий і хто їх наслідує, але може бути їхнім суперником. Скажуть, що художник, пересічний у своїх картинах, може бути прекрасним у копіях, але для цього йому потрібне лише рабське наслідування, перекладач же копіює кольорами, властивими йому самому»* [D'Alembert 1759, с. 10].

Д'Алямбер висловлює також свої погляди на місце перекладу і роль перекладача в національній культурі. На його думку, переклад, у порівнянні з оригінальною творчістю, вимагає значно більших зусиль. Переклад є великим мистецтвом, бо перекладач змушений долати особливі труднощі, щоб виразити у властивий йому спосіб чужі думки, тим більше, що при цьому його мистецтво повинно залишатися непомітним, і переклади повинні сприйматися як питомі твори приймаючої культури [Ibid., с. 14-15]. Д'Алямбер не поділяє скептицизму геометра з «Перських листів» Монтеск'є стосовно ролі і місця перекладачів у французькій культурі XVIII ст. Він відкидає розповсюджене в суспільстві несправедливе і

зневажливе ставлення до цього мистецтва. У своїй табелі про ранги, віддаючи належне письменникам – справжнім творцям, він поміщає негайно після них перекладачів, яких ставить вище літераторів, що вміють добре писати, але не є геніальними [Ibid., с. 15-16].

Другий засновник «Енциклопедії» Дені Дідро констатує переваги французької мови у порівнянні з англійською, італійською і давніми в чіткості, ясності, точності і визнає її втрати в палкості, красномовстві, енергії. Водночас він далекий від того, щоб виключити її зі сфери поетичного дискурсу і наголошує на розмаїтті її властивостей, які виявляються у творчості талановитих авторів: «<...> якщо наша мова є чудовою в корисних речах, вона придатна також для приємних. Хіба існує якась риса, яку вона б успішно не привласнила собі? Вона грайлива у Рабле, наївна у Ля Фонтена і Брантома, гармонійна у Малерба і Флеш'є, піднесена у Корнеля і Босюе. Якою вона тільки не є у Буальо, Расіна, Вольтера, у віршах і прозі багатьох інших літераторів!» [Diderot 1875a, с. 392]. Врешті рещт, зазначає Дідро, справа не в мові, а в тому, хто і як її використовує: *У руках звичайної людини грецька, латинська, англійська, італійська мова створюватимуть тільки пересічні речі; з-під пера геніальної людини французькою мовою вийдуть чудові твори. Якою б не була мова, твір підтриманий генієм ніколи не впаде* [Ibid.]. Сказане повною мірою стосується перекладу.

Концепція перекладу Д. Дідро спирається на глибоке розуміння природи літературного твору. У статті «Роздуми про Теренція» він наполягає на органічній єдності змісту і стилю у творі як добре організованій системі художніх засобів, у якій нема зайвих слів, а заміна одного елемента на інший, навіть близький, веде до руйнації цілості. Ці міркування переконливо підсилені у тексті «Роздумів» мальовничою метафоричною паралеллю: *«Ні, це не те саме, розрізнені риси красуні не творять красуню, її складає сукупність цих рис, а їх роз'єднаність руйнує її: те саме відбувається зі стилем»* [Diderot, 1875b с. 236]. Новизна концепції нероздільності змісту і форми художнього твору, що утвердилась у колі енциклопедистів, очевидна для XVIII ст. Таке розуміння системної організації семантичних кодів твору залишається актуальним для сучасної поетики і теорії художнього перекладу [Barthes, 1970, с. 25-28; Todorov 1979 с. 25-26].

На переконання Дідро, ця невіддільна від змісту система художніх засобів твору вибудовується автором, щоб справити вплив на читача, і вона обов'язково повинна бути збережена при перекладі. Інакше вдумливий читач, що має добрий смак, вправі запитати: *«А що сталося з гармонією, яка мене чарувала? А де ці сміливі фігури, з якими оратор звертався до мене, волав до мене, тиснув на мене, турбував мене? Куди щезли образи, ціла юрба яких обступала і бентежила мене? А ці вирази, то витончені, то енергійні, які пробуджували в розумі цілий спектр додаткових думок різного кольору, які хвилювали душу майже безперервною вервицею різних відчуттів, і зливалися в нестримний ураган, що ніс її по своїй волі, – я їх більше не бачу»* [Diderot, 1875b, с. 235-236]. Окремо зазначимо, що Дідро акцентує саме на емоційному впливі, використовуючи для цього напрочуд багату палітру слів на позначення порухів душі: *«Я більше не затамовую подих, не страждаю, не тремчу, я більше не надіюсь, не обурююсь, не здригаюсь, я більше не збентежений, не зворушений, не розчулений, я більше не плачу <...>»* [Ibid. с. 236].

Отже, концепція перекладу, яку пропонує Дідро, є прагматичною по своїй суті і полягає в тому, щоб дати текст, який справляє той самий вплив на читача, що й оригінал: *«Є лише один спосіб вірно передати автора з чужої мови на нашу: це мати душу насичену враженнями, які ми від нього отримали, і бути задоволеним своїм перекладом лише тоді, коли він буде викликати ті самі враження в душі читача. Тоді вплив оригіналу і вплив копії однакові; але чи це все-таки можливо?»* [Ibid, p.236]. Відповідь Дідро на поставлене питання однозначна: він рішуче відкидає позицію скептиків щодо можливості перекладу, яка свідчить про відсутність смаку, будь-якої чутливості і навіть справжньої точності розуму. Їх природні відчуття притуплені, їхня уява висохла, а душа холодна як крига, вони втратили здатність до творчості.

У підсумку, викладена в цьому уривку концепція перекладу Дідро, яка спирається на розуміння тексту оригіналу як єдності форми і змісту і визначає основним завданням перекладача відтворення інтенції автора, знаменує собою прагматичний поворот у підході до перекладу. Його наслідком є зміщення акцентів на передання риторико-стилістичних особливостей авторського тексту. Безумовно, таке цілісне бачення завдань перекладу вимагає від перекладача справжнього творчого підходу до їх вирішення.

Ім'я видатного філософа французького Просвітництва Шарля-Люї де Монтеск'є асоціюється здебільшого зі знаменитою цитатою з «Перських листів» про бездумного перекладача, на якій тримається міф про його «перекладацький скептицизм». Насправді, набагато цікавішими в площині обговорення проблеми творчості в перекладі є запропоновані Монтеск'є метафоричні паралелі перекладу з живописом геніїв італійського Ренесансу Мікеланджело і Рафаеля. Йдеться про лист-відповідь женевському пастору і перекладачу Жакобові Верне, який звернувся до Монтеск'є з проханням висловити думку щодо вибору займенника *tu* чи *vous* при звертанні до Бога у перекладі Біблії. У своїй відповіді, Монтеск'є наголошує, що переклад Святого письма не є справою моди. Він наполягає на відході від тогочасної удаваної ввічливості і необхідності зберегти первинну простоту і чистоту Святого письма. Кульмінаційним моментом усього листа є кінцівка з закликком, зверненим до Женевських перекладачів Біблії: *«Збережіть у перекладі давній вигляд і вбрання, малюйте як малював Мікеланджело, а коли спускаєтесь до речей не таких величних, малюйте, як Рафаель малював у лоджіях персонажів Старого заповіту, зберігаючи його простоту і чистоту»* [Montesquieu 1752, с. 160]. Щоб дати відповідь на питання, в чому полягає справжній сенс заклику Монтеск'є, слід звернутися до його оцінок творчості геніїв італійського Відродження в нотатках з подорожі до Італії (1728) і теоретичних працях з філософії мистецтва й естетики.

Відвідавши Папський палац у Ватикані, Монтеск'є, висловлює своє щире захоплення розписами Рафаеля за мотивами Старого заповіту: *«Перше, Лоджії Рафаеля, божественний і чудовий твір. Яка вірність рисунку! Яка краса! Яка природність! Це зовсім не живопис, це сама натура. [...] Врейти, здається, що сам Бог використовує руку Рафаеля для творіння»* [Montesquieu 1894, с. 239]. На переконання Монтеск'є, саме природність і відсутність будь-якої манірності надає творам Рафаеля найвищої досконалості і досягається вона наслідуванням природи такою, як вона є, а не якимось особливим стилем художника. Звідси маємо зробити висновок, що саме такої шляхетної простоти і природності Монтеск'є вимагає від стилю перекладу, приписуючи перекладачу «наслідувати природу», тобто відтворювати оригінал таким, як він є, без надуманих чи штучно доданих сучасних оздоб.

Ще вище Монтеск'є ставить розписи Мікеланджело в Сікстинській каплиці, наголошуючи на благородстві і величі його персонажів: *«Мікеланджело майстерно надає шляхетності усім своїм сюжетам. <...> Не існує жодного твору Мікеланджело, у який він не вклав би щось шляхетного. Навіть у його шкідках знаходимо щось величного, як у незавершених віршах Вергілія»* [Montesquieu 1757, с. 767]. Отже, порівнюючи переклад піднесених місць Біблії з розписами Мікеланджело, Монтеск'є в такий спосіб радить перекладачам зберігати простоту, силу і шляхетність оригіналу. Окремо наголосимо, що вже сам факт встановлення метафоричної паралелі перекладу з живописом геніїв італійського Ренесансу Мікеланджело і Рафаеля свідчить про надзвичайно високе місце і творчий статус, якого надає перекладові Монтеск'є.

На жаль, рамки статті не дозволяють зупинитись на аналізі не менш цікавих міркувань про переклад як творчість, які знаходимо також у Вольтера, Руссо та інших близьких до «Енциклопедії» філософів і літераторів. Наведений вище матеріал, попри очевидну його обмеженість, дає підстави для певних підсумків.

Висновки. Інтерес до творчості перекладача став складовою частиною знання про переклад у Франції вже в XVII-XVIII ст. Зокрема, творчі аспекти перекладу активно

обоворювались у статтях до «Енциклопедії» і перекладознавчих текстах філософів-енциклопедистів XVIII ст.

У колі енциклопедистів утвердилось нове бачення літературного твору як єдності змісту і форми, наслідком якого став прагматичний переворот у підході до перекладу. Метою перекладу визначено створення на основі оригіналу нового рівноцінного за впливом на читача твору, основний акцент у роботі перекладача зміщено на відтворення риторико-стилістичних особливостей авторського тексту.

Як наслідок, переклад здебільшого трактується тепер не як технічне ремесло, для опанування якого достатньо знання десятка правил, як у це вірили в XVII ст., а як справжня творчість, яка вимагає не меншого, а навіть більшого таланту ніж звичайна, а перекладач отримує статус повноправного автора. Водночас, на відміну від д'Аблянкура і його послідовників, які вільно поводилися з оригіналом, енциклопедисти визначають більш чіткі межі обов'язків і творчої свободи перекладача. Таке нове бачення перекладу є характерною рисою представників перекладацької школи енциклопедистів.

Проведений аналіз матеріалу дозволив виокремити і систематизувати проблематику дотичну до творчості, над якою задумувалися філософи-енциклопедисти: співвідношення творчого начала і ремесла в перекладі, ставлення до перекладу як до справжнього твору, піднесення ролі перекладача до ролі автора, необхідність особливого перекладацького таланту, особливого володіння мовами.

Викладені у статті результати є частиною ширшого історіографічного проекту, який передбачає в **перспективі** комплексне дослідження концепту ПЕРЕКЛАД у перекладознавчих текстах доби Просвітництва. Непересічні постаті філософів-енциклопедистів, їх безперечний авторитет і вплив на французьке суспільство роблять їхній внесок до скарбниці знання про переклад ще більш вагомим.

Література

- Aldridge O. A. Le problème de la traduction au XVIIIe siècle et aujourd'hui. *Revue belge de philologie et d'histoire*, t. 39, fasc. 3, 1961, p. 747-758. URL: https://www.persee.fr/doc/rbph_0035-0818_1961_num_39_3_2374 (Дата звернення: 06.02.2020).
- D'Alembert J. Le R. Observations sur l'art de traduire. *Mélanges de littérature, d'histoire et de philosophie*, t. 3. Amsterdam, 1752. P. 3-30 URL :<https://books.google.com.ua/books?id=0tWciyNzFQMC&hl=fr&pg=PP7#v=onepage&q> (Дата звернення: 06.02.2020).
- Barthes R. S/Z. Paris : Éd. du Seuil, 1970, 278 p. P. 25-28
- Batteux Ch. Principes de la littérature. T. V. Paris : Desaint & Saillant, 1775. URL: <https://books.google.co.uk/books?id=38oDAAAQAQAJ&hl=fr&pg=PR8#v=onepage> (Дата звернення: 06.02.2020).
- Bauzée N. TRADUCTION s. f. VERSION, s. f. Encyclopédie. T. XVI. Paris, 1765. URL: http://portail.atilf.fr/cgi-bin/getobject_?p.124:25./var/artfla/encyclopedie/textdata/IMAGE/) (Дата звернення: 06.02.2020).
- Diderot D. Oeuvres complètes de Diderot. Tome premier. Paris: Garnier frères, 1875a. LXVIII+492p. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5544966d.texteImage> (Дата звернення: 06.02.2020).
- Diderot D. Oeuvres complètes de Diderot. Tome cinquième. Paris : Garnier frères, 1875b. – 503 p. <http://www.e-theca.net/bibliothecavirtualis/autori/diderot/opere/DiderotOeuvres5.pdf> (Дата звернення: 06.02.2020).
- Meschonnic H. Poétique du traduire. P. : Éd. Verdier, 1999, 473 p.
- Marmontel J.-F. Traduction. Supplément à l'Encyclopédie. Amsterdam : Rey, 1777. T. IV. P. 952-954. URL: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50553z> (Дата звернення: 06.02.2020).
- Masson J.-Y. De la traduction comme acte créateur : raisons et déraison d'un déni. *Meta*. Vol. 62, №3, 2017. P. 635–646. DOI: <https://doi.org/10.7202/1043954ar> (Дата звернення: 06.02.2020).
- Montesquieu-Ch. L. de. Copie d'une Lettre de... Montesquieu. Vernet Jacob. Lettres sur la coutume moderne d'employer le Vous au lieu du Tu... A la Haye, Chés D.Aillaud, 1752. P. 157-160. URL: https://books.google.ru/books?id=IZYPAAAAQAQAJ&lr=&hl=ru&source=gbs_book_other_versions_r&cad=4 (Дата звернення: 06.02.2020).
- Montesquieu Ch. L. de. Fragment sur le GOÛT. Encyclopédie, 1re éd., 1757, Tome VII. P. 762-770. URL: https://fr.wikisource.org/wiki/L%E2%80%99Encyclop%C3%A9die/1re_%C3%A9dition/GOUT (Дата звернення: 06.02.2020).
- Montesquieu, Ch. L. de. Voyage en Italie. Voyages de Montesquieu. T. I-II. Bordeaux : G.Gounouilhou, 1894. T. 1, p.193-380; t. 2, p. 3-126. URL: <https://archive.org/details/voyagesdemontesq01mont> (Дата звернення: 06.02.2020).
- Todorov T. Synecdoques. T. Todorov et al. *Sémantique de la poésie*. Paris : Éd. Du Seuil, 1979. P. 7-26.

(Матеріал надійшов до редакції 26.02.20. Прийнято до друку 24.03.20)